

ADALÉK MAGYARORSZÁG MEZŐGAZDASÁGI TÖRTÉNETÉHEZ,
A HONFOGLALÁS ELSŐ KORSZAKÁBÓL.

Irta: GALGÓCZY KÁROLY.

I.

Történetíróink és a magyar történetíráshoz alapul szolgáló bel- és külföldi forrásmunkák s okiratok általában megegyeznek abban, hogy őseink, a kik Ázsiából, Krisztus sz. u. a IV. században megindult népvándorlással kerültek Európába és itt elsőb a Kaspi tenger s a Kaukasz körül laktak, de többször változtatták lakásukat: mielőtt mostani hazánkat elfoglalták, sőt azután sok ideig még itt is, harcziás, pásztor nép voltak. Életök nagy része fegyverben, harc és háború közt folyt le. Háborun, harczon kívül pedig fő élelemkereseti foglalkozásuk a baromtenyésztés volt.

Rövid ideig a mostani Magyarország előtt, előbb Lebédia tartomány volt hazájuk, a Fekete tenger északi részén, a Dnéper folyó mellékén, a kazarak szomszédságában, a kikkel, mint rokon néppel, barátságban és szövetségben éltek.

E tartományban hét törzsre, vagy székre voltak oszolva, mely törzsek ismét nemekre és ágakra oszoltak.

Lebédiából azonban csakhamar kinyomta őket az erős népvándorlás, átkeltek a Dnéperen, és közel a Duna folyónak a Fekete tengerbe szakadásához, a Búgh, Neszter, Prúth és Szereth folyamok közt szállottak meg, mely földet a nép maga nyelvén Atelkuzunak, Etelköznek nevezte, a mi mostani nyelvünk szerint „vizköz“ névnek felel meg. Ez, a folyamok neveiről ítélve, a mai Bessarábia és Moldva ország volt.

Innen jutottak őseink mai magyar hazánkba.

Pauler Gyula magy. tud. akadémiai tag, országos főlevéltárnok, a magyar történetírók által eddig használt forrásokat beható kritika alá vetvén, a honfoglalás körül eső időről következőleg írja le magyar őseinket:*

* A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. Irta Pauler Gyula I. kötet. 1893. év 2. l.

„A törzsek külön vajdáik alatt álltak. Közös fejük nem volt. Sátorban laktak; azt felszedték és tovább mentek, ha marhájuknak nem volt már elég a legelő. Tavaszfelé északra vonultak. Télfelé lejjebb jöttek délre és a folyók felé húzódtak, hogy halászhasanak. A férfiak mindig lóháton jártak. Asszonyok, gyermekek szekéren mentek. Nyájaik követték őket. Leginkább lovat, szarvasmarhát és birkát tartottak, melyek szükségletök legnagyobb részét kielégítették, ételt, italt, ruházatot szolgáltatottak. Mert a magyar ember akkor rendszeren húst evett, ritkábban halat; tejet ivott. Bőrbe öltözött. Ruhája bő volt; prémes; lábbelije nehéz, idomtalan, mint a ki nem szokott, de nem is igen tudott volna gyalogolni. Ha otthon volt, sátorában pihent, mesét hallgatott, beszélgetett. A mi munka volt, a nők végezték, vagy rabszolgák, kiket a szomszéd szlávok közül szedtek, sátraik körül tartottak s ha megbecsülték magokat, társaságukba felvették, bajtársaikká tették. Nagyobb szórakozás a vadászat volt; legkedvesebb és legfontosabb foglalkozásuk a háboru, vagyis rabló becsapások a szomszéd földmivelő népek földjére, hogy onnét mindenféle zsákmányt és rabszolgákat hozzanak, kiket azután a görögöknek a Fekete tenger partvidékén, pénzen eladtak, bársonyon, tarka szőnyegen, más szükséges dolgon elcseréltek. Ha a magyar lóra ült, hogy harcza induljon, nyirt fejét sisak fedte, mellét pánczéling védte; oldalán kard, kezében dsida, vállán ij, a tegézen nyil volt, legveszedelmesebb fegyvere, melylyel úgyélt, mint napjainkban a puskával szokás élni. Ha ellenségre bukkantak, nyilazni kezdték, s mikor már megingott, megzavarodott a nyilzaporban, — mint a fergeteg rohantak reá.“

Csak egy megjegyzést teszek gazdasági tekintetben e leírásra, azt, hogy őseink, honfoglalásuk alkalmával nehezen *birkát* tartottak, hanem *juhót*, a hosszú fürtökben lelőggő szőrű juhót, a mely egész a mai napig megtartotta a *magyar juh* nevet, és a melynek fürtökben lelőggő gyapjas kikészített bőre adta az anyagot a magyar nép legsajátságosabb öltözetéhez, az irhás bundához, illetőleg a subához és a fürtös gubához.

Egyebekben szószerint aláírom e jellemzést, mert ez az egykoru forrásokkal is teljesen megegyez.

VI. Leó görög császár, kit a történelem Bölcs Leónak nevez és a kinek a magyarok, kevéssel honfoglalásuk előtt, még etelközi hazájukból, Simeon bolgár fejedelem ellen hadakozó szövetségesei voltak, a „Hadműtan“-ról írott könyvében következőleg ír róluk:*

„Népes és szabad ezen nemzet s minden kényelem és élvezet fölött arra törekvő, hogy ellenségei iránt magát vitézül viselje. Karddal, vérttel,

* Horváth Mihálynál. Magyarország története. I. kötet 23. l.

ijjal és lándzsával fegyverkeznek, a honnan csatákban többen közülök kettős fegyvert viselnek, vállaikon lándzsát hordanak, kezökben ijjat tartanak, s mindkettőt, a mint a szükség kívánja, használják; üzetve azonban a nyilat jobban szeretik. De nemcsak maguk vannak fegyverben; hanem az előkelők lovai is, eleiken vassal vagy lemezzel vannak borítva. Nagy szorgalmat és gyakorlatot fordítanak a lóhátról nyilazásra.“

„Nagy csapat jószág, lovak és teherhordó barmok követik őket, részint hogy élelmet s italukra tejet szolgáltatassanak, részint, hogy annál többnek látszassanak.“

„Sánczokba nem szállanak, mint a rómaiak, hanem a csata napjáig nemzetségek és törzsek szerint vannak elszéledve, lovaikat télen s nyáron folytonosan legeltetve.“

E források szerint őseink mostani hazánkba beköltözésök előtt, ha ismerték is a földmivelést, és a mezőgazdaságnak az állattenyésztésen kívül levő ágait; de azokat nem gyakorolták. A földmivelés különböző ágai minden esetre helyhezkööttséget, állandó lakást igényeltek volna. Őseink vándor, pásztor, hadakozó nép levén, nekik ilyenekre sem idejök, sem alkalmuk nem volt. Ezen kívül maguk is sátorokban lakván s sátorhelyöket az idökhöz és a legelő állapotához képest gyakran változtatván, állattenyésztésök sem istállókban, hanem szabad ég alatt folyt.

Szembe ötlö az állattenyésztést illetöleg, hogy a ló, szarvasmarha és juh mellett, sertésnyájokról, a honfoglalás idejéből egy forrásunk se tesz említést. Ez nem bizonyítja ugyan még, hogy őseinknek még akkor sertésnyájai és pedig magukkal hozott sertésnyájai ne lettek volna. Csak kérdéskép vonja maga után, hogy tehát a sertésenyésztés s ezzel kapcsolatosan a nemzetünknel régi idöktől fogva nagymértékben elterjedt sertéshus és szalonna fogyasztása a honfoglalásnál későbbi keletü volna?

Majd rájövünk e kérdésre is.

Forrásaink szerint és a harcziás életmódból folyólag őseink főállatneme a ló volt. Milyen volt ez, megvan-e még, vagy hol van meg és milyen állapotban az a télen-nyáron legelőn élt, edzett, gyors és kitartó lófaj, a mely őseinket duló csatáikon győzelmesen hordozta, e kiinduló pontot képező lényeges kérdésre, sőt honfoglaló őseink egész állattenyésztésére nézve írott emlékeink abból a korból egyáltalában nincsenek. Mégis tényleges adatokkal és teljesen hiteltérdemlőleg bizonyítható ma is, hogy a magyar, oly kitünö faj-lovon jött mostani hazájába, melyről bátran el lehet mondani, hogy az édes haza megszerzését, erős karja után, nevezetes részben e nemes állatnak köszönheti.

Hogy Árpád legelső köszöntésével, lovat ajándékozott Zalán fejedelemnek, ez bizonytságot tesz e magyar lófaj ázsiai eredetü jeles

voltáról és arról, hogy a magyar ismerte lovát s akkor is, mint ma, dicsekedőleg büszke volt annak jóságára.

A honfoglaló tábornak nem volt gyalogsága s az csak lovas vitézekből állott. Ha tekintjük a suly nagyságát, a melyet a csatalónak, fölfegyverzett vitézével, és magát a lovat védő vérttel együtt hordoznia kellett; ha tekintjük a harcmodort, melyet vitézeink lovaikról nyilazva, karddal, kopjával, kelevézzel, sokszor mindkét kézből szabadon eresztett kantárszárral és sebes vágatás közben viaskodva kifejtettek; ha tekintjük a harcok sokaságát, a melyeken a hős nemzetet lova, Európában mindenfelé dicsőséggel meghordozta, és a történetek lapjairól, térképek után összevetjük a távolságokat s mérlegeljük az akkori utak nehézségeit: akkor lehetetlenség elismerésre, sőt csodálatra nem gerjednünk azon nemes vér, azon edzett, minden ijedeztől ment, öntudatos tehetőséget tükröző bátorság és kitartó erő iránt, a mely e roppant terhes adatokat oly könnyen megvalósította.

Nem öltöm azonban itt egyik kor ismeretét a másikba. Arra a kérdésre, hogy megvan-e még országunkban e nemes lófaj, hol s micsoda állapotban, micsoda viszonyok közt van meg, vagy micsoda változásokon ment keresztül, későbbi korok ismertetésének feladata felelni. De itt is megmondhatok annyit, hogy e nemes lófaj, eredeti minőségében, hazánkban nincs többé sehol, csakis elváltozott alakjában.

Sokkal bizonyosabbat mondhatunk a szarvasmarháról és juhról. Eredeti szarvasmarha- és juhajtánk még határozottan megvan.

A magyar marhafaj, mely évszázadok hosszú során át történt leszármazással most is jellegzetesen ez alatt a név alatt, egyéb marhafajok felett, legnagyobb mértékben van elterjedve az országban; magas termete, minden részében kifejlett, arányos testalkata, fényes fehér szőrözete, hosszú, felnyuló, szép idomu szarva által, minden más nálunk tenyésztett fajtól feltűnőleg megkülönböztethető.

E szép marhafajnak főhazája a magyarországi két nagy síkság, különösen pedig a Tiszamelléke mindkét oldalon. Ez egyéb marhafaj felett jellemzetesen kitűnik iga alá való használhatóságára, hizékonyosságára, husának izletességére, kiváltképp pedig fagygyutermékének bőségére nézve. Csak tejbőség tekintetében áll más jelesebb marhafajok megett; sőt itt is a tej kevesebb mennyiségét annak jósága, sűrűsége és több vajtartalma pótolja.

Sajátságára nézve e marhafajhoz, az országban most tenyésztés alatt levő marhafajok közt legjobban hasonlít az erdélyi és oláh marhafaj, mely csakugyan idomra és szőrzetre nézve is legközelebbi rokon a miénkhez. Ez azonban csonttömegének mérsékelt arányosságával és gyorsabb mozgásával ezeknek is előttük áll.

Marhafajunk eredeti sajátságaira nézve régi jó tulajdonságaiból nem vesztett, sőt azokban, kivált az utóbbi időben, a tenyésztési gondozás következtében, emelkedett, a mely emelkedés a tejelési képességre is kiterjed.

Juhfajunk szintén az alföldi nagy magyar síkságon, különösen a Duna-Tiszaközön és a tiszántuli alsó részeken maradt meg legtovább eredeti minőségében. Ez tulajdonkép nagyon bő, de hosszú fürtös durva gyapjas, és első sorban tejelésre szolgáló husjuh volt. Ezer év alatt azonban a juhtenyésztéstől követelt igények, nemcsak gyapju, hanem hustermelés tekintetében is annyira változtak, hogy az igényeket a régi eredmény sem tej-, sem hustermelés tekintetében többé ki nem elégítette. De a faj régi vidékén, bár kis mértékben, most is megvan.

Érdekes volna tudnunk, hogy e feltüntetett három állatnemre nézve, őseink állattenyésztése a honfoglaláskor micsoda fokon állott?

Meg kell vallani, hogy e tekintetben leginkább csak nyelvészeti bizonyítékokkal rendelkezünk s hogy valamit kifejtünk, a nyelvészethez kell folyamodnunk.

Honfoglaló őseinkről a legkevesebb, mit fel kell tételeznünk, hogy volt neve náluk minden tárgynak, a mit magukkal hoztak. Ebből ugyan nem következik, hogy a minek tehát már, a régi korból hozzánk átszármazott ismertetésekben magyar nevét, magyar kifejezését találjuk, azt őseink mind magukkal hozták, mert sok későbbi fejlemények gyümölcse is lehet: de igenis biztosan következik az, hogy a minek nevét, kifejezését; a honfoglaláskor itt talált, vagy velök később érintkezésbe jött népek nyelvéből vették, az a honfoglaláskor nem volt még meg náluk. Ezt a megállapítást követem itt szabályul.*

* Kénytelenek vagyunk megjegyezni, hogy a nagyerdemü czikkiró urnak ez utóbbi következtetése sokkal kevésbé „biztos“, mint a mennyire ő abban megnyugvását találja. Abból, hogy például a *mai* magyar nyelvben valaminek szláv eredetű neve van, csak annyi következik, hogy ezt az elnevezést csakugyan a szlávoktól vettük. De az már semmiesetre sem olyan bizonyos, hogy tehát az ilyenre a *régi* magyar nyelvnek szava nem volt s annak fogalmát sem ismerte. Ellenkezőleg nyelvészeink kimutatták, hogy a *régi* magyar nyelvben százával vannak olyan szavak, a melyeket lassankint idegen szók szorítottak ki, úgyhogy *mai* nyelvünk már csak ezeket ismeri. Világos tehát, hogy pusztán a mai magyar szókincs állapotából régi kulturánkra semmi biztosat sem következtethetünk; valamint éppen olyan kiáltó anákrónizmus az is, ha ősi szláv kölcsön-szavainkat nem az *egykoru ószláv* nyelvől, hanem — mint a szerző ur is hajlandó — a *sokkalta újabb keletü tót nyelvből* akarják magyarázni. Meg vagyunk győződve, hogy a gazdaság-szakembernek ezen utmutatásait majdan az arra hivatott nyelvtudós is hálával fogja venni, különösen ha mezőgazdaságunk ethnográfiailag is kellően meg lesz világítva, amire nézve eddig mi sem történt.

A szerkesztőség.

Elégnek tartom azonban csak a szláv nyelvvel tenni összehasonlítást, mivel a honfoglaláskor éppen a szlávok voltak itt legtömegesebben, és őseinkkel legközvetlenebb érintkezésben.

Minden házi állatnak, t. i. az olyannak, a melyet az ember gazdaságilag tömegesen tenyészt, három neme van tenyésztés alatt: him, nő és a herélt. A herélést már a régi rómaiak és görögök is gyakorolták. Hogy ezt őseink is állattenyésztésükben közönségesen üzték, magától érthető különösen a lónál és ökörnél: mert hadi lónak a herélt ló, s teherhordó szarvasmarhának az ökör volt legalkalmasabb, sőt a csödört és bikát e célra tömegesen használni, szilaj makacssága miatt még veszedelmes is lett volna.

De van is eredeti magyar neve mind a három állatnemnél mind a három nemi különbözetnek, némelyiknél több is. „*Marha*“ legrégebb használat szerint gyűjtő név, mely az ember birtokában levő minden élő és nem élő tárgyat jelentett. Így volt arany marha, ezüst marha (pénz s mindenféle arany és ezüst ékszer, eszköz, edény, ruhaféle, a mit az ember használt), lábas marha, felkelő és fekvő jószág; apró marha. „*Állat*“: gyűjtő neve minden élő lénynek, még az embert se véve ki, — okos állat, asszonyi állatoktalan állat. „*Barom*“, nagybarom, baromfi. Különösen az itt szóbanforgó három állatnemre nézve, nemi megkülönböztetés nélkül használt gyűjtő nevek: „*ló, szarvasmarha, juh*“, azután nemi megkülönböztetők, a him lóra: csödör, mén, monyas, — a nő lóra: kancza, — a heréltre: herélt, paripa, herélt ló, paripa ló; — a him szarvasmarhára: bika, — a nő nemüre: tehén, — a heréltre: ökör; a him juhra: kos, a nő nemüre; anyajuh, fejős juh, jerke, a heréltre: ürü. Még a gyéngé korban is megvan a külön név: csödör csikó, kancza csikó, bika borju, üsző, ünő, tinó, kos bárány, jerke bárány. Hogy a toklyó, tokjuh megvolt-e őseinknél, nem vitatom; ámbár régi magyar eredetisége e szónak is elvitathatlan, mely átvett értelemben használtatik a szárnyasok tolláról, melyek, míg vastag tollaiknak a husban levő tokja még meg nem érett, hanem lágy véres, az után a pehely alatt mindig gyéngé tolltokokról tokos, toklászos tollazatuaknak mondatnak.

E megjelelt elnevezések közül csak a bárányról állítják némelyek, hogy a szláv nyelvből van véve. Holott ez is bizonyosan megfordítva áll;* mert a szláv csak a kost mondja „*baran*“-nak.

Tej, tejfél, vaj, sajt, zsir: állati termékek elnevezései magyar eredetűek. A turó-ra nézve nem vitalkozom, nem a szláv tvarohtól szár-

* Miklosich is (Etym. Wörterbuch der Slav. Sprachen. 7.) a bárányt magyar eredetű szónak tartja.

mazott-e, ámbár itt is inkább hiszem, hogy a twaroh került a turóból, mint megfordítva.*

De miután bizonyos, hogy minden állattenyésztő pásztor népnek, azonkép őseinknek legfőbb eledelük egyike a tej volt, és minthogy a tejtermékek neve is nyelvünkben eredetileg megvan: tehát kétségtelennek kell vennünk, hogy a tejfel-, vaj-, turó- és sajt készítést is őseink már honfoglalásukkor gyakorolták.

Hogy a gyapjutermelés és használat már a honfoglalás előtt régi ős időktől fogva divatban volt: azt bizonyítja a gyapju szó eredetisége.

Fonták-e és szótték-e azonban őseink honfoglalásukkor már a gyapjut? oly kérdés, melyre több szóval kell felelnünk; mert az egyik eszköz neve, a melyet e művelethez ma használunk: guzsaly, „kužel“-től csakugyan szláv, a másiké: rokka, ettől „Rocken“ német eredetű és így a honfoglalásnál későbbi időről való. Azonban *fon* és *sző* ismét magyar gyökszók, valamint fonószék, szövőszék összetételökben szintén magyarok. Igen valószínű tehát, hogy a gyapju fonása s szövése már a honfoglaláskor divatos volt.

Fü, fa ismét magyar gyökszó: de hogy a fűkaszás és a széna-készítés nem volt gyakorlatban, az abból gyanítható, mert az ehhez szükséges eszközök: kasza, villa, gereblye, és a mivelet eredménye: a széna szláv eredetűek. Azonban a sarló megint itt is törzsökös magyar szó.

Jellegetes magyar sertésfajt sem most, sem a meddig vissza tudunk menni állattenyésztésünk ismeretében, a régi időkben megkülönböztetve nem találunk. Igaz, hogy a sertés, a többi állatnemekkel egy legelőn való tartásra legalkalmasabb. Előtte ereszteni egyiknek sem lehet; utána is mindenik részére, sok időre elrontja a legelőt.

Wenzel Gusztáv 1887-ben „Magyarország mezőgazdaságának története“ czim alatt megjelent munkájában egyenesen azt állítja, hogy „alapos okok vannak, melyek csaknem bizonyossá teszik, hogy a honfoglaló ősök a disznót előbb nem ismerték és nem tartották“, ezeket az alapos okokat azonban nem mondja meg, csak a bécsi képes krónikában foglalt képre hivatkozik, mely a magyarok költözködését ábrázolván, abban azon állatok közt, a melyek a harezias csapatokat követik, névszerint a lovak, szarvasmarhák és tevék, közt a sertés nincs feltüntetve.**

* Miklosich szerint az ószláv „tvarog“ (id. mű 366. l.) török eredetű, tehát a magyar turó sem lehet más. A szerk.

** Wenzel G. Magy. orsz. mezőgazdaságának története. 1887. 92. l.

De ugyanott a juh sincs. A teve pedig, melynek tenyésztése nem éghajlatunk alá való volt, kiveszett.

A sertés megvan és egyike gazdaságunkban a négy főállatnemnek.

Nem hihetem tehát, hogy ez az állat őseink hozománya közt hiányzott volna, melynek termékei, a jellegzetesen magyar eledelek közt, a legkedveltebbek és legelterjedtebbek egyikét képezik. Éppen a sertés az, a mely minden állatnem közt, még télen, és még hó alatt is legjobban megtalálja eledelét, és a magyarok mostani hazánkba közvetlen a sertésenyésztésre igen alkalmas vizközi tartományokból jöttek. A szláv nép, különösen a felső vidéken, ma se nagy kedvelője a sertésenyésztésnek. Divatja ennek köztők főkép a Dráva-Szavaközön van.

A gerincszőrtől, a sertétől vett *sertés* név valószínűleg későbbi nyelvfélés, de a disznó nevet se tudom a szláv swina-ból származtatni,* azt inkább elhiszem, hogy a szalonna név a szláv „slanina“-ból származott. De figyelmet érdemel, hogy a magyarnak a sertésnél is, mint az előző három állatnemnél, mind a három nemi megkülönböztetésre külön szava van, míg ez a szlávnál nincs. Sertés, disznó: gyűjtő név az egész állatfajra; kan a him disznó, emse és kocza a nőstény disznó, ártány a herélt. Sokat bizonyít az emse szó. E régi magyar név, csak a dunántuli részeken van ma már közönségesebb használatban: de régi szógyöke megvan az „emlé“-ben, és szoptatót jelent, e mellett emlékeztet Álmos vajda anyjára, Ügek vajda feleségére „Emesé“-re.

Ámbár tehát, mint fentebb mondtam, emlékeink sertésnyájokról nem szólnak, mindezek fontos okok annak hivésére, hogy őseink állatseregletéből már a honfoglaláskor a sertés se hiányzott.

Költözködő, táborozó, táborban sátorok alatt élő népnek szárnyas átlatokkal utazni és táborozni, valóban nem kényelmes dolog. De éppen a mai korunkbeli pásztor nép is példákat mutat arra, hogy a házi szárnyasok, kivált a tyukfélék ugy oda szoknak a pászortanyához, a cserényhez, hogy attól messzé nem mennek, sőt azt könnyen követik, ha messzebbre szállítatik is által. Tudósaink a tyuk nevet, a mi az egész országban közhasználatu, az arab „tauk“; a tik nevet, a hogy a dunántuli nép többnyire a tyukot nevezi, a török „dik“ szótól származtatják. A „lud“ a mellett hogy tőszó, magában viseli a sajátságos magyar „d“ képzőt. Ezen kívül bizonyos, hogy őseink a tojást jól ismerték, a melyet régen tikmony-nak, hittak. Tudták azt is, hogy tojásban a szárnyasokat ezer mérföldre is nagy baj nélkül el lehet vinni. Hihető tehát, hogy meglevő szárnyasaink közt szintén vannak, a melyek még a

* A „disznó“ ősi török kölcsönszavunk.

honfoglaláskori hozomány ivadékaitól származnak. Mind a mellett be kell ismerni, hogy különösen a kacsza és lud körül, sok név egyez a szlávval, sokkal több, mint a négyféle négylábu főállatnem akármelyikénél.

Végre fel kell tüntetnem, hogy a magyarnál, minden állatnemre nézve következetesen megvolt és megvan a különféle pásztorlásnak és pásztorznak külön neve. Gulya, gulyás, csorda, csordás, tehéncsorda, ökör-csorda stb. osztályozottan, mint a mikép, a szarvasmarha különféle használati célja megjeleli. Hogy a ló pásztorlási csoportja: a ménes a hím méntől veszi nevét, ez megkülönböztető rokonszenv jele ez iránt az állatnem iránt. A kis négylábu állatok seregének közös neve a *nyáj*, ebből származik a kézhez szoktatás eredményét kifejező: nyájas. És e nyáj név, a csoportosan tenyésztett állatok közt legszelidebb juhnál minden csoportulatban meg is maradt. Sertéseknél, az összeszokott, s mezőn együtt élő nyáj után, következik a sok össze nem szokott falkából s egyes darabokból alakult csorda és csürhe.

Az előadottakból következik, hogy a honfoglaló magyarok ismeretei, melyeket ők az állattenyésztés főágaiban, a saját módjuk szerint való gyakorlatra nézve régi hazájukból magukkal hoztak, a tenyésztésnek akár körét, akár kihasználását tekintsük, volt legalább is annyira fejlett, mint a milyet új hazájukban az itt lakott régi népeknél találtak.